

انعکاس نام خلیج فارس در سفرنامه‌های اروپائیان

دکتر عباس سرافرازی^۱

چکیده

در سال‌های اخیر بحث تحریف نام حقیقی خلیج فارس توسط برخی از کشورهای غربی و عربی با اهداف خاص به‌جود آمده و تلاش‌هایی در این باره صورت گرفته است هرچند نام خلیج فارس آن قدر کهن است که حتی در سنگ نیشته‌ای که در هنگام حفاری کانال سوئز به دست آمد و مربوط به عهد شاپور یکم است واژه دریای پارس بر آن حک شده است اما کشورهای سود جوی غربی در تلاش برای تغییر در نام این آبراه کهن بر آمده اند در حالیکه اسناد و مدارک ملیونی در باره نام خلیج فارس وجود دارد امروزه هزاران سند معتبر در این رابطه موجود است که یکی از این گروه اسناد صدها سفرنامه ایرانی اروپایی و عربی است که بر نام خلیج فارس صحه گذاشته اند این پژوهش بر آن است که نام خلیج فارس را در برخی از این سفرنامه‌های غربی‌ها مورد امعان نظر قرار دهد بنا بر این برخی از سفرنامه‌هایی که به نام خلیج فارس اشاره داشته اند مورد بررسی قرار گرفته است گرچه این پژوهش یک از هزاران است و سفرنامه بسیاری موجود است که به نام خلیج فارس و حقانیت این نام اشاره دارند در این پژوهش برخی از سفرنامه‌های دوره صفویه و قاجاریه مورد نظر بوده است.

کلید واژگان : سفرنامه‌ها، خلیج فارس، صفویه، قاجاریه

مقدمه

سفرنامه‌ها از جمله منابعی می‌باشند که در سال‌های اخیر مورد توجه قرار گرفته است اهمیت سفرنامه‌ها در آن است که نویسندگان چه را دیده و یا در زمان خود شنیده است به رشته تحریر درآورده است، در حقیقت سفرنامه‌ها مانند پرده‌ای نقاشی شده از مناظر مختلف زندگی، سیاسی و اقتصادی کشورها است، گرچه گاهی به علت غرض ورزی یا برداشت و دریافت نادرست سیاح از کشوری که به آن مسافرت کرده‌اند و با فرهنگ آن کشور آگاهی ندارند ممکن است اختلافاتی به چشم آید «با تمام این اوصاف بدون تردید مطالعه سفرنامه‌های سیاحان و دیگر نویسندگان خارجی از اسناد و مدارک مهم برای تحقیق در اوضاع و احوال اجتماعی، سیاسی و اقتصادی کشورها می‌باشد» (بیات، ۱۳۷۰، ۴۳۴).

با اینکه موضوعات نوشته شده توسط سیاحان متفاوت است اما باید اذعان کرد در خصوص ثبت اسامی و نام‌ها و سواص داشته‌اند خصوصا نام‌های جغرافیای مناطق مهم و حائز اهمیت را سعی می‌کردند درست ثبت نمایند، قرن هفدهم میلادی قرن سفرنامه‌ها است چون سیاحان بسیاری از اروپا برای شناخت سرزمین‌های مشرق زمین سرازیر شدند و آنان به دلایل سیاسی، نظامی و اقتصادی به دنبال آن بودند که صحیح‌ترین اطلاعات و اخبار و اسامی مکان‌ها را ثبت کنند که افرادی که پس از آن‌ها به آنجا سفر می‌کنند به راحتی بتوانند از اطلاعات سیاحان قبل از خود استفاده نمایند، بعد از رنسانس طوفانی در جهت شناخت بیشتر سرزمین‌های از جمله آبراه بزرگ تاریخی و جهانی خلیج فارس بوجود آمد و دریا بارها و بارها مورد بازدید آنان قرار گرفت و اطلاعات بسیار ذی‌قیمتی را در خصوص خلیج فارس گزارش نمودند، جالب است که بسیاری از مسافران خارجی بدون برنامه و طرح قبلی از ایران و خلیج فارس دیدار کرده‌اند که عموماً ناخدا - بازرگان و یا حادثه جویانی بودند که دست تصادف آنان را به ایران و خلیج فارس کشانید و مطالبی را از خود بر جای گذاشته‌اند که هم اطلاعات بی‌غرض و خوبی دارد و هم دارای ملاحظات و نتیجه‌گیری‌های نادرستی است، به هر صورت به نظر می‌رسد یکی از علت‌های توجه اروپائیان به ایران از زمان صفویه به بعد است که اهمیت سوق الجیشی خلیج فارس بیشتر شد در این زمان خلیج فارس در دست پرتغالی‌ها بود و شاه عباس با کمک انگلیسی‌ها آن را باز پس گرفت و تجارت با هند رونق بیشتری یافت (طاهر نیا، ۱۳۷۶: ۲۷).

نام خلیج فارس در سفرنامه‌های اروپائیان

در سفرنامه‌های بسیاری از اروپائیان که به ایران و منطقه مسافرت کرده‌اند نام خلیج فارس ذکر شده است، اولین فردی از یونانی‌ها که در سفرنامه خود نام خلیج فارس را ذکر نموده فلاویوس

آریانوس است که در قرن دوم میلادی میزیست وی در کتاب سفرهای جنگی اسکندر از خلیج فارس به نام "پرسیکون کیت" که محلی جز خلیج فارس نیست نام می‌برد (مشکور، ۱۳۸۶: ۳۹).

نثارخوس (Nearchus) دریا سالار اسکندر مقدونی که در سال ۳۲۶ ق.م به دستور اسکندر دریای فارس را پیمود و تا دهانه رود سند پیش رفت در سفرنامه خود ذکر کرده است «پس از دوپست استاد راه به ریگ و از آنجا به دیلم و دهنه رودخانه اندیان آمدید، رودخانه اندیان سرحد خوزستان و فارس و پس از سند بزرگترین رودخانه است، هیچ یک از سواحلی که پیمودیم مانند دریای فارس آباد و معمور نبود (شاملو، ۱۴).

فلاویوس آریانوس (Flavius Arrianus) در کتاب "آنا بازیس" یا تاریخ سفرهای جنگی اسکندر، نام "پرسیکون کای تاس" را که ترجمه درست خلیج فارس است را به این دریا نهاده است (رائین، ۱۳۵۶: ۵۵). در دوره‌های اسلامی از سیاحان اروپایی ابن بطوطه (۷۰۳-۷۷۹) سیاح، جهانگرد و سفرنامه نویس اروپایی در سفرنامه خود و در شرح سفر خود به آبادان از خلیج فارس به نام خلیج بیرون از بحر فارس یاد می‌کند (ابن بطوطه: ۱۳۷۰). از سال ۸۰ میلادی سفر نامه ای از مولفی گمنام راجع به تجارت دریایی سواحل آفریقا با هند شرقی و نواحی مجاور آن برجای مانده که نویسنده نام "خلیج فارس" را در کتاب خود ذکر کرده است. نام این کتاب "سفر دریایی اریتره (Periplus of Erythrean Sea) می‌باشد. (وثوقی، ۱۳۸۴: ۳)

نخستین جهانگرد اروپایی که در دوره اسلامی به ایران سفر کرد، «خاخام بنیامین بن جناح» از اهالی تودلای اسپانیا بود که در سال ۵۶۹-۵۶۰ در دوره سلجوقیان از ایران دیدن کرد در سال‌های بعد مارکوپولو (۱۲۹۴-۱۲۷۳). کلاویخو (۱۴۰۵-۱۴۰۴) جورافا باربارو (۱۹۷۴) و تعدادی دیگر از ایران دیدن کردند بیشترین سفرنامه‌ها مربوط به سیاحان انگلیسی است البته روسها، فرانسوی‌ها، پرتغالی‌ها نیز سفرهایی به ایران داشته‌اند جالب اینکه همه این سفرنامه نویسان به نام خلیج فارس (Persian Gulf) اشاره دارند و تعداد از آنها حتی بخش‌هایی از سفرنامه خود را به خلیج فارس و تحولات و مسائل آن اختصاص داده اند. تعدادی از سفرنامه‌های اروپائیان که مربوط به ایران است و در آن‌ها به خلیج فارس اشاره شده زیاد است. لرد کرزون در زمان خودش نوشته که در سال‌های ۱۸۰۰ تا ۱۸۹۱ حدود ۱۹۲ اروپایی به عنوان سیاح در لباس‌های مختلف به ایران مسافرت کرده‌اند.

ادموند باسورث (C. Edmund Bosworth) مطالبی را از ۲۰ مورخ و سیاح یونانی و اروپایی در مورد نام خلیج فارس بیان نموده است. جستجو در سفرنامه‌های اروپائیان که به صراحت به نام خلیج فارس اشاره کرده‌اند گرچه عملی پرزحمت است اما برای اثبات حقانیت نام تاریخی خلیج فارس امری لازم است چون متاسفانه اولین کسانی که به دلایل سیاسی نام مجعول برخلیج فارس

گذاشتند و نام این آبراه بزرگ ایرانی و جهانی را تحریف نمودند انگلیسی‌ها بودند در حالیکه قبل این اظهار نظر تا اوایل دهه ۱۹۶۰ میلادی هیچ گونه بحثی در خصوص نام خلیج فارس وجود نداشته است و در تمام منابع اروپایی، آسیایی، عربی و سفرنامه‌های اروپای غربی و ایران نام خلیج فارس ثبت گردیده است، کارگزاران انگلیسی اصطلاح مجعول را ساختند خصوصا فردی به نام «رودیک اوون» اصطلاح خلیج عربی را بوجود آورد و جالب اینکه خود در کتاب «حباب‌های طلایی در خلیج فارس» اذعان می‌کند که من در تمام کتاب‌ها و نقشه‌های جغرافیایی نامی غیر از خلیج فارس ندیده بودم ولی در چند سال اقامت در سواحل خلیج فارس (بحرین) متوجه شدم که ساکنان ساحل عرب هستند بنابراین ادب حکم می‌کند که این خلیج را عربی بنامیم (عجم، ۱۳۸۳: ۱۱۰). بنابراین آنان سعی کردند نام خلیج فارس را تحریف نمایند، این در حالی است اسناد، مدارک، نقشه‌ها و سفرنامه‌های بسیاری به نام خلیج فارس اشاره دارند. سیاحان اروپایی که قبل از پرتغالی‌ها از خلیج فارس دیدن کرده‌اند بسیاریند آنان عموماً از راه خشکی و ایران به دیدن خلیج فارس و جزایر آن پرداخته و این دریا را در سفرنامه‌های خود توصیف کردند، از جمله آنان می‌توان از "فریاردیگ" که در نیمه نخست قرن هشتم هجری به خلیج فارس آمده و "وارثمان" که پیش از پرتغالی‌ها به خلیج فارس رفته و از جزیره هرمز دیدار کرده و آن را با ۳۰۰ کشتی تجاری و بازرگانی دولتمند و بناهای پاکیزه و عالی وصف کرده است و "ابه رینال" نیز از خلیج فارس بازدید کرده و در خصوص هرمز مطالبی بیان کرده است اشاره کرد.

کلاویخو جهانگرد معروف اسپانیایی در اوایل قرن نهم هجری به قصد دیدار تیمور گورکانی در سال ۸۰۶/۱۴۰۳ قمری به ایران آمد وی گرچه به خلیج فارس مسافرت نکرده است اما به مرواریدهای خلیج فارس اشارت دارد (کلاویخو، ۱۳۶۱: ۱۶۸). دو آرته بربوزا در کتاب خود به نام وقایع و ماجراهای هندوستان، به شرح سرزمین‌ها و مردم مناطق عربستان، ایران و خلیج فارس می‌پردازد و خلیج فارس را گاهی دریای فارس (Mar Persico) گاهی (Mar Persi) یا Mar Persiano می‌نامد (گارسیا ژوزه مانوئل، ۱۳۸۶: ۲۵). پرتغالی‌ها علاوه بر جمع‌آوری گزارش‌های کتبی درباره سرزمین‌هایی که دیده بودند، همواره به نقشه‌کشی از دریاها و مکان‌هایی که مسافرت کرده بودند علاقه بسیاری نشان می‌دادند خلیج فارس یکی از مناطق مورد توجه آنها بود که از ابتدای سفر دریایی شان به سمت شرق در نقشه‌ها دیده می‌شود این نقشه‌ها متعدد و زیاد است فرانسیسکو رودریگس (Francisco Rodrigues) ناخدا و نقشه پرداز پرتغالی در سفر اکتشافی "دو آلبوکرک حضور داشته و در برگ بیست و هشتم کتابی که در سال ۱۵۱۵ م / ۹۲۱ ق نوشته و نوعی سفرنامه یا خاطرات محسوب می‌شود نقشه‌ای از خلیج فارس ترسیم کرده است در این کتاب برای نخستین بار خلیج فارس به طرز دقیق نشان داده شده است. به هر حال امروزه صدها

کتاب از پرتغالی‌هایی که در قرن‌های پانزده میلادی به بعد به دریای هند و خلیج فارس آمده‌اند موجود است که در بسیاری از آنها نقشه‌هایی با نام خلیج فارس ترسیم شده است که از جهت بیان حقانیت نام خلیج فارس اسناد محکمی محسوب می‌شوند.

نام خلیج فارس و سیاحان عصر صفوی

اولین سیاحی که در دوره صفوی از خود سفرنامه‌ای بر جای گذاشته و در آن به خلیج فارس پرداخته شده آلفونسو دو آلبو کرک دریانورد پرتغالی است وی در ضمن اولین فردی بود که بر جزیره هرمز تسلط پیدا کرد و خلیج فارس را زیر سیطره پرتغال درآورد، آلبوکرک در سفرنامه و نامه‌های خود به صراحت به نام خلیج فارس اشاره دارد و می‌نویسد: اعلیٰ حضرت! اگر جهان چون انگشتری باشد، هرمز نگین آن است و برای حفظ تسلط بر هندوستان و راه‌های آبی آن تسلط به سه نقطه الزامی است، اول جزیره هرمز در دهانه خلیج فارس، دوم عدن و تنگه باب المندب و سوم تنگه مالایا در منتهی الیه مجمع الجزایر سنگاپور (سجادی، ۱۳۶۸: ۶۰)

آلبو کرک معتقد بود با تسلط بر هرمز به کلیه منطقه تجاری خلیج فارس تسلط خواهد یافت (سیوری، ۱۳۷۷: ۱۰)، دورانه باربوسا سیاح دیگر پرتغالی است که در سال ۱۵۱۸ از خلیج فارس دیدن کرده است وی همراه آلبوکرک و مترجم بود او حوادث خلیج فارس و هرمز را در دوره خود گزارش کرده است. در دوره شاه اسماعیل اول صفوی آنتونیو تنریرو (Antonio Tenrriro) وارد خلیج فارس شد و شخصی به نام مستر آفونسو (Mester Afonso) نیز در دوره شاه طهماسب اول وارد هرمز و خلیج فارس و پس از آن وارد ایران شد و سفرنامه وی بیشتر شرح و توصیف شهرهای ایران است در سال‌های ۱۵۸۷ م یک دریانورد انگلیسی به نام رالف فیتخ به خلیج فارس وارد شد و به جزیره هرمز رفت و از مرواریدها و پارچه‌های ابریشمی و فرش‌ها و بازارهای پر رونق هرمز در سفر نامه خود مطالبی را بیان داشت و بازرگانان انگلیسی را برای حضور در خلیج فارس تحریک کرد (ویلسن، ۱۳۶۶: ۱۲۱).

پدرو تیکسیر (pedro texira) از جمله سیاحان پرتغالی است که در دوره شاه عباس اول صفوی به ایران آمد سه مرتبه در ایران سیاحت کرد و سفرنامه‌ای نوشت که نشان‌دهنده اوضاع نابسامان خلیج فارس است علاوه بر آن وی شرح مبسوطی از وقایع سیاسی و اقتصادی خلیج فارس بیان کرده است وی محدوده جغرافیایی خلیج فارس را تا رأس الحد دانسته و اصطلاح تنگه هرمز را نیز به کار برده است. از جمله سیاحان دیگری که در دوره صفوی به ایران آمده اند، آدام ائاریوس (Adam Olearius) است وی اصالتاً آلمانی است که اطلاعات خوبی درباره ایران ارائه نموده است اما متأسفانه اشاره‌ای به خلیج فارس نکرده است، به همراه وی یک نجیب زاده از اهالی شلسویک به

نام "یوهان آلبرشت فن ماندلسلو" حضور داشت که در سال ۱۶۳۷ از اصفهان به خلیج فارس مسافرت کرد و سفرنامه ای از خود به یادگار گذاشت و کار الئاریوس را کامل گردانید (الئاریوس، ۱۳۶۳: ۱۶۰). ماندلسلو از خلیج فارس نام می‌برد و از بندر عباس و خانه‌ها و نوع ساخت خانه‌ها سخن به میان می‌آورد. یکی دیگر از سیاحان اروپایی و پرتغالی دو آرته باریوسا (Duarte Barbosa) نام دارد وی بین سال‌های ۱۵۰۰ تا ۱۵۱۵ م به هرمز مسافرت کرد سفر نامه وی در سال ۱۵۶۳ در "ونیز" به چاپ رسید وی شرح مفصلی از خلیج فارس و محدوده سواحل آن آورده است (Barbosa, 1996.p.37). در بخشی از سفر نامه وی به نام خلیج فارس اشاره شده است و ذکر شده است: در دهانه دریای پارس جزایری وجود دارد که متعلق به پادشاه هرمز است، کیش، هندورابی، تمب، فرور، قشم، بحرین را معرفی می‌کند (Ibid : p.7) اعتبار دیگر این سفرنامه در آن است که قدیمی‌ترین نقشه و سند اروپائیان پس از رنسانس و عصر استعمار از خلیج فارس در این سفر نامه ترسیم شده است و نام خلیج فارس در آن ذکر شده است.

کمپفر از سیاحان آلمانی دوره صفوی است که سال‌های ۸۵-۱۶۸۳ م به ایران مسافرت کرد و تصمیم گرفت با کشتی‌های هلندی‌ها از طریق خلیج فارس به هندوستان برود وی از راه شیراز عازم خلیج فارس شد و به بندر گمبرون (بندرعباس) وارد گردید وی چندین مرتبه در سفرنامه خود به نام خلیج فارس اشاره کرده است در مورد مرواریدهای درشت خلیج فارس صحبت می‌کند (کمپفر، ۱۳۶۳: ۳۷) می‌نویسد: قشم جزیره‌ای در خلیج فارس است که کمپانی هندی هلند شرقی آن را متصرف است (همان: ۶۸). ایران در خلیج فارس کشتی‌های مسلح کوچک دارد (همان: ۹۰) از مالیات‌های بنادر خلیج فارس صحبت می‌کند (همان: ۱۱۴-۱۱۵) و در نهایت به جاده شیراز خلیج فارس اشاره دارد (همان: ۱۹۰). کمپفر بیش از دیگر سیاحان به اکتشافات علمی در ایران پرداخته است در سفرنامه وی که در سال ۱۷۱۲ م چاپ شده است نقشه‌ای از ایران با دریا و خلیج فارس وجود دارد که بر روی آن عنوان Sinus Persici ذکر شده که چون ترجمه سفر نامه کمپفر به فارسی فقط قسمتی از آن است نقشه در ترجمه و چاپ فارسی وجود ندارد، نقشه وی شامل جزئیاتی از این آبراه است و مانند پیشینیان خود دریای عمان را به دریای پارس اضافه نموده است. پیتر دلاواله (Pietro della Valle) سیاح دیگر اروپایی و اهل ایتالیا است که در دوره صفوی به ایران آمده و توجه به خلیج فارس نموده است و بارها از نام خلیج فارس استفاده کرده است وی از شخصی به نام مبارک نام می‌برد و می‌نویسد: در سرزمین بین بابل و سرحدات ایران یعنی در بالای خلیج فارس حکومت می‌کرد. امسال برای اولین بار در خلیج فارس نزدیک هرمز یک کشتی انگلیسی به کران ایران آمد. کشتی‌های انگلیسی با بار و امتعه به بنادر خلیج فارس آمده‌اند. (دلاواله، ۱۳۷۰: ۱۱۷-۱۱۵). وی از وجود نفت نیز یاد می‌کند و می‌نویسد: ماده‌ای که به آن نفتا

می‌گوئیم و اطباء قدیم از آن نام برده‌اند در بالای خلیج فارس و بابل نیز از زمین می‌جوشد(همان : ۱۴۵). او در جای دیگر می‌نویسد: به محض خروج از تنگه خلیج فارس با مد شدید دریا مواجه شدیم.

در دوره شاه عباس سفرنامه نویس دیگری که وارد محدوده خلیج فارس شده که سیلو فیگوئرا سفیر اسپانیا است وی در سفر نامه خود محدوده خلیج فارس را به خوبی تشریح کرده است، او در سال ۱۶۱۷ میلادی وارد این منطقه دریایی شده و در باره خلیج فارس می‌نویسد : خلیج فارس از جایی که مصبش بسیار تنگ است آغاز می‌شود(گارسیا سیلوا، ۱۳۶۳ : ۷۷). در سال ۱۶۲۸ سیاح دیگری به نام سرتوماس هربرت به همراه هیأت انگلیسی که ریاست آن را سر دومور کوتون (Sir domore Cotton) بر عهده داشت به خلیج فارس وارد شد، حاصل سفر هربرت سفرنامه ای است بسیار معتبری است که یک انگلیسی منتشر کرده است و در آن بر حقایق نام خلیج فارس تأکید شده است تصاویر سفرنامه وی حائز اهمیت است در میان این تصاویر نقشه ای چاپ شده که زیر آن نوشته شده نقشه چشم اندازی از خلیج فارس و همچنین نقشه ای از خلیج فارس چاپ شده که در قسمت تنگه هرمز واژه The Persian Gulph ثبت شده است، نقشه ایران نیز با عنوان Empire The Persian چاپ شده که در بخش جنوبی آن باز هم خلیج فارس را با نام The Gulph of Persia معرفی می‌کند. ژان باتیست تاورنیه سیاح فرانسواست که در سال ۱۶۶۵ م به ایران مسافرت کرد وی در این سفر نقشه ای از ایران ترسیم کرد که در بخش آبهای جنوبی آن عنوان Perisgue Golpe به چشم می‌خورد (وثوقی، ۱۳۸۴ : ۱۷).

نام خلیج فارس و سفرنامه‌های عصر قاجار

کارستن نیبور (Carsten Niebor) جهانگرد آلمانی در سال ۱۷۶۲ / ۱۱۷۳ ق در دوره کریم خان زند به ایران آمد وی دقیق ترین نقشه خلیج فارس را ترسیم کرد چون خود مساح و ریاضی دان و مهندس بود، جزایر سه گانه تنب کوچک، تنب بزرگ و ابوموسی (گپ سبز) را برای اولین بار در نقشه جغرافیایی ترسیم کرد و به نام ایران ثبت کرد وی به جزیره تنب نیز مسافرت کرد او به مسقط، بندر جاسک و بوشهر مسافرت کرد و تخت جمشید را نیز دیدار کرد(بحرانی پور، ۱۳۸۳: ۴۷). در دوره اولیه قاجار یعنی در زمان حساس انتقال سلطنت از آقامحمد خان قاجار به فتحعلی شاه یک سیاح فرانسوی به نام اولیویه به ایران آمد سفر وی در سال ۱۸۰۷ م/ ۱۲۲۲ قمری به مدت ۸ ماه در ایران مسافرت کرد، گرچه خود خلیج فارس را ندیده است و از کرمانشاه به تهران رفته اما مطالبی را در خصوص خلیج فارس آورده است وی در سفر نامه خود می‌نویسد: می‌خواستم جهت تجارت نظری به خلیج فارس افکنده باشم(اولیویه، ۱۳۷۱ : ۱۰۲). وی صراحتاً نام خلیج فارس

را قید کرده است. " ادوارد اسکات وارینگ " جهانگرد انگلیسی دیگری است که در سال ۱۸۰۲ در دوره اول سلطنت فتحعلی شاه از ایران دیدار کرده است، نام خلیج فارس بارها در سفرنامه وی آمده است و حتی بخش اول کتاب وی تحت عنوان سفر به بوشهر و خلیج فارس نام گذاری شده است که مطالبی در خصوص خلیج فارس و آب و هوای آنجا ارائه می‌کند (warnhng:1973). "سراستین هنری لایارد اصالتا فرانسوی بود که نیاکان وی به انگلستان آمده بودند وی در آغاز حکومت محمدمشاه قاجار جانشین فتحعلی شاه به ایران آمد وی از سال‌های ۱۸۴۰ تا ۱۸۴۲/۱۸۴۳ تا ۱۲۵۶/۱۲۵۸ قمری در خوزستان و در بین بختیاری‌ها حضور داشت و هنگام طغیان محمد تقی خان بختیاری برضد دولت مرکزی نزد وی به سر می‌برد او به جزیره خارک مسافرت کرد و در آنجا با کلنل هنل فرمانده نیروی انگلیس در خارک تماس داشت وی در سفرنامه مسائل زیادی را در خصوص ایران ذکر کرده است و بارها به نام خلیج فارس اشاره کرده است (لایارد، ۱۳۷۶: ۲۹).

از جمله سیاحان دیگر اروپایی که در دوره قاجاریه به خلیج فارس مسافرت کرد "ادوارد استاک" (Edward Stack) است وی در سال ۱۸۸۱ م/ ۱۲۹۸ قمری از هندوستان عازم خلیج فارس شد و جاسک، بندر عباس، بندر لنگه، بحرین، مسقط، کوادر، هرموز و قشم را دیدار کرد این سفرنامه تاکنون به فارسی ترجمه نشده است اما در آن به نام خلیج فارس اشاره شده در خاطرات ششم نوریه می‌نویسد: سوار کشتی «راجاپوتانا» متعلق به کمپانی کشتیرانی «هند بریتیش» شدم و به طرف خلیج فارس حرکت کردم و قبل از اینکه وارد خلیج فارس شویم، مسافران از مسافرت سه روزه بر روی دریای عمان لذت بردند و از منظره ساحل بلوچستان دیدن کردند، این ایالت ساحلی «مکران» نامیده می‌شود (تبریزنیا، ۱۳۹۱: ۲۴۰). این سفرنامه در دوره ناصرالدین شاه قاجار نوشته شده است و در آن به کرات واژه «خلیج فارس» به کار رفته است، در حالیکه پس از ایشان سرچارلز بگریو (Sir Charls Belgrau) که به مدت سی و یکسال کارگزار انگلستان در خلیج فارس بود . سال ۱۹۳۶ تا ۱۹۵۷ درصدد برآمد واژه جعلی «خلیج عربی» را به کار ببرد، کتاب خود را به نام (The Priate Cost By Sir Charles Belgrave Bell and sons , 16. London. W C.Z.1966 نوشت که در آن نام جعلی خلیج عربی استفاده کرد.

جالب است وی در این کتاب اقرار بر خلیج فارس بودن این دریای بزرگ دارد «...خلیج فارس ه تازیان اینک آن را خلیج عربی می‌گویند.....» به این ترتیب مشخص است او می‌خواهد واژه ساخته شده خلیج عربی را در دهان اعراب گذاشته و به آن‌ها بگوید چنانچه فراموش کردید که نام ن خلیج چیست بدانید نامش خلیج عربی است (مدنی، ۱۳۵۷: ۱۵).

از جمله مشهورترین سیاحان و سفرنامه نویسان انگلیسی در دوره قاجاریه، ژنرال سرپرسی سایکس است که سفرنامه خود را تحت عنوان "ده هزار میل در ایران یا هشت سال در کشور شاهنشاهی (Ten Thousand Miles in Persia or years in Iran) در سال ۱۹۰۲م/۱۲۸۱ چاپ و منتشر کرد، وی نظر مثبتی نسبت به ایرانیان دارد و ایرانیان را از هر جهت بر تمام مردم مغرب آسیا برتر می‌داند و باصفای نیت پیشرفت ایران و ترقی و عظمت کشور ما را آرزو کرده است، سایکس زبان فارسی را به خوبی می‌دانست و چندین کتاب در مورد ایران نوشت که برخی از آن‌ها به فارسی ترجمه شده است وی شش مرتبه به ایران مسافرت کرده و بسیاری از شهرها و مناطق ایران از جمله خلیج فارس را دیده است، در سفرنامه خود صدها بار نام خلیج فارس را آورده و حتی فصل هفتم سفرنامه خود را به عنوان "خلیج فارس" نام نهاده است و به صراحت می‌نویسد: خلیج فارس از قدیم الایام اشتها داشته است وی مطالبی جالب و قابل توجه را از مورخین اروپایی و تواریخ قدیمی فنیقی‌ها و تمدن کلدی در خصوص خلیج فارس آورده است وی عنوان می‌نماید خلیج فارس اهمیت بسیار زیادی دارد و در آینده اروپائیان بیشتر به آن متوجه خواهند شد (سایکس، ۱۳۶۳: ۱۱۳).

آلفونس گابریل^۱ سیاح و سفرنامه نویسنده اتریشی در سال ۱۹۲۷ میلادی به ایران مسافرت کرد قصد وی شناسایی کویرهای ایران و نقشه برداری از این نواحی بود وی از خلیج فارس و مسقط و جزیره قشم و بندر عباس به جنوب ایران آمد، گرچه مطالب وی در خصوص خلیج فارس جزئی است اما به نام خلیج فارس اشاره دارد و نقشه ای از مسیر عبور و سفر خود در ایران و خلیج فارس ترسیم کرده که بر روی آن به نام خلیج فارس (Persian Gulf) اشاره شده است (گابریل، ۱۳۴۸).

جیمز موریه سیاح انگلیسی با اهداف سیاسی دو مرتبه در سال‌های ۱۸۰۸/۱۲۲۳ و ۱۸۱۰/۱۲۲۵ به ایران آمده و مطالب بسیاری را در خصوص خلیج فارس و جزایر آن ارائه نموده است وی دهها مرتبه به نام خلیج فارس اشاره نموده است. سرگور اوزلی نیز از جمله انگلیسی‌هایی است که در دوره فتحعلی شاه قاجار به عنوان نماینده سیاسی وارد ایران شده شرح سفر وی بعدها توسط ویلیام اوزلی با توجه به یادداشت‌های او به نگارش در آمده است که سه فصل سفرنامه او در خصوص خلیج فارس است و مطالب اهل توجهی را در باره جزایر خلیج فارس آورده است. "جان مک دونالد کینز انگلیسی در سال ۱۸۱۴/۱۲۲۹ میلادی به ایران آمد وی دو سفر نامه نوشت به نام‌های "تذکره جغرافیای ایران" و "سفرنامه دوم به نام "سیری در آسیای صغیر و ارمنستان" در هر دو سفرنامه اول مطالب بسیاری را به خلیج فارس اختصاص داده است.

نتیجه گیری

نام خلیج فارس در اولین نوشته‌های اروپائیان از مشرق زمین آمده است بسیاری از سیاحان غربی از قدیمترین ازمینه به ایران مسافرت کرده اند مشرق زمین را مورد مطالعه و معرفی قرار داده و نقشه‌هایی را ترسیم کرده اند که در آنها بر حقانیت نام خلیج فارس تأکید شده است با ورود گسترده اروپائیان به شرق آنان با مناطق گوناگون نخستین توصیفات جغرافیایی از منطقه خلیج فارس آغاز شد و عصر جدیدی در اکتشافات علمی و جغرافیایی به وجود آمد، نوشته‌ها و سفرنامه‌های اروپائیان در دوران اولیه حضور آنان در مشرق زمین از جمله مهمترین اسناد باقی مانده در باره اسامی و اماکن جغرافیایی است که به مسائل سیاسی و غرض آلود استعماری هنوز آغشته نشده بود بنا براین تفحص در سفر نامه بسیاری که امروزه در اختیار ما است یکی از مهمترین منابع در باره نام خلیج فارس و اثبات حقانیت این نام است در آن دوران چون اروپائیان به دنبال شناخت حقیقی و واقعی جهان بودند و اطلاعات خود را برای دولت مردان بازرگانان و نظامیان جمع آوری می‌کردند سعی و تلاش وافر داشتند که دقیقترین و درست ترین اطلاعات را جمع آوری و ثبت و ضبط نمایند بنا بر این یکی از منابعی که هیچگونه شک و تردیدی در باره نام خلیج فارس باقی نمی‌گذارد یادداشتها نوشته‌ها و سفرنامه‌هایی منتشر شده اروپائیان تا این زمان است چون در یک طرح استعماری بر نامه ریزی شده مدتی است که آنان عامدانه و با هدف واژه فارس را از نوشته‌های خود حذف نموده و در سالهای اخیر حتی واژه نام جعلی خلیج عربی را وارد می‌نمایند که این گروه نوشته‌ها از نظر سندیت و اعتبار تاریخی و جغرافیایی هیچگونه جایگاه علمی و تحقیقی ندارند و فاقد ارزش می‌باشند.

منابع

- ابن بطوطه (۱۳۷۰) سفرنامه. ترجمه محمد علی موحد، ج ۶، نشر آگه، تهران
- الثاریوس، آدام (۱۳۶۳) سفرنامه، ترجمه احمد بهپور، سازمان انتشاراتی و فرهنگی ابتکار
- بیات، عزیز الله (۱۳۷۰) کلیات تاریخ ایران، تهران، موسسه میراث ملل
- تبریز نیا، مجتبی (۱۳۹۱) از هند تا شیراز (سفرنامه ادوارد استاک به ایران از طریق خلیج فارس (پژوهشنامه خلیج فارس به کوشش دکتر عبد الرسول خیراندیش، مجتبی تبریز نیا، دفتر چهارم، انتشارات خانه کتاب
- دلاواله، پیتر (۱۳۷۰) سفرنامه، ترجمه دکتر شعاع الدین شفا، انتشارات علمی و فرهنگی
- رائین، اسماعیل (۱۳۵۶) دریانوردی ایرانیان، تهران، بی ناشر
- سایکس، سرپرسی (۱۳۵۷) سفرنامه ده هزار میل در ایران، ترجمه حسین سعادت نوری، انتشارات لوحه
- سجادی، سحرا (۱۳۶۸). نقش بیگانگان در تحول تاریخی خلیج فارس، مجله بندر و دریا، شماره ۱۴.
- سیوری، راجر. م (۱۳۷۷) خلیج فارس از دوران باستان تا اواخر قرن ۱۸ میلادی، ترجمه حسن زنگنه، قم، نشر همسایه، مرکز بوشهر شناسی
- شاملو، محسن (۱۳۴۷) خلیج فارس، چاپخانه صبح امروز
- طاهرنیا، بهروز (۱۳۷۶) مشهد از نگاه سیاحان از ۱۶۰۰ تا ۱۹۱۴ با تأکید بر منابع ترجمه شده ب فارسی، انتشارات آستان قدس رضوی
- عجم، محمد (۱۳۸۲) خلیج فارس نامی کهن تر از تاریخ مکتوب و میراث فرهنگی، نشر توپا
- کلاویخو (۱۳۶۶) سفرنامه کلاویخو، مسعود رجب نیا، انتشارات علمی و فرهنگی، تهران
- کمپفر، انگلبرت (۱۳۶۳) سفرنامه کمپفر، ترجمه کیکاوس جهانداری، ج ۳، نشر خوارزمی
- گابریل، آلفونسو (۱۳۴۸) تحقیقات جغرافیایی راجع به ایران، ترجمه فتحعلی خواجه نوری، انتشارات ابن سینا، ج ۱، تهران
- گارسیا فیگوئرا (۱۳۶۶) سفرنامه، ترجمه غلامرضا سمیعی، نشر نو، تهران
- گارسیا، ژوزه مانوئل (۱۳۶۸) خلیج فارس اسامی آن و موارد ذکر آنها در منابع پرتغالی، ترجمه هما الله یاری، مجموعه مقالات خلیج فارس در حدیث دیگران به اهتمام هوشنگ انوری، بنیاد ایران شناسی
- لایارد، سر اوستن هنری (۱۳۷۶) سفرنامه لایارد، ترجمه مهرباب امیری، انتشارات آئزن، تهران،

- مدنی، احمد (۱۳۵۷) محاکمه خلیج فارس نویسان، انتشارات توس، تهران
- مشکور، محمد جواد (۱۳۸۶) نام خلیج فارس، مجموعه مقالات خلیج فارس در نگاه دیگران، بنیاد ایران شناسی
- وثوقی، محمد باقر (۱۳۸۴) سرای ایران خلیج فارس، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، بنیاد ایران شناسی
- ویلسن، آرنولد (۱۳۶۶) خلیج فارس، ترجمه محمد سعیدی، تهران، علمی و فرهنگی
- Barbosa,Duarte, A description of the coast of Africa and Malbar , translated by Henry snd stanly, London,1996
- Waring,scott. Edward:tour to Sheeraz by the rout of Cazroon and Feerozabad. Newyork. Arnopress. 1976